

ОСОБА ПОРУШНИКА В АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОСТУПКАХ

Обґрунтовано важливість дослідження поняття особи порушника при проведенні профілактичних заходів щодо вчинення адміністративних правопорушень.

Обоснована важность исследования понятия лица нарушителя при проведении профилактических мероприятий по совершению административных правонарушений.

Importance of research of perpetrator' personality concept during the preventive measures' conduction directed on administrative offences commitment is grounded.

У процесі реформування українського суспільства в умовах державної незалежності важливе місце посідає правова реформа, проведення якої є життєво необхідними внаслідок змін в економічному, соціальному та політичному житті країни.

Завданням статті є розгляд специфічних рис порушника, до якого застосовується профілактичні заходи щодо недопущення вчинення адміністративних правопорушень.

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання статті склали наукові праці фахівців в галузі адміністративного права – О. Б. Андрєєвої, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурки, Д. М. Бахраха, Ю. П. Битяка, К. А. Бугайчука, А. С. Васильєва, І. В. Додіна, Г. В. Джагупова, М. І. Єропкина, А. Ф. Зелінського, В. В. Зуй, К. Є. Ігошева, Д. П. Калаянова, С. В. Ківалова, О. П. Ключніченка, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Д. П. Коренева, В. М. Кудрявцева, Б. М. Лазарева, Д. М. Лук'янця, Р. С. Мельника, В. В. Новикова, О. І. Остапенка, Г. О. Пономаренко, В. П. Петкова, І. С. Самощенко, В. А. Юсупова та ін.

Починаючи розмову про особу порушника адміністративного проступку спочатку, на наш погляд, треба з'ясувати поняття «людина», «особа», «особистість», «індивід». Це зумовлено тим, що людина – багатогранна істота. Людину можна вивчати у правовому, філософському, біологічному, соціологічному, економічному, психологічному, демографічному та інших аспектах [1, с. 32].

Індивід (від лат. *individum* – неподільне) – окрема жива істота, особа, людина, на відміну від соціальної групи та суспільства в цілому [2, с. 398]. Отже індивід – це окремо взятий пред-

ставник людського роду, якому властиві неповторні природні та соціальні якості.

Стосовно особи можемо сказати, що в літературі це поняття також досліджувалося представниками різних наук. У філософській літературі поняття особи може означати:

(а) стійку систему соціально значущих рис, які характеризують індивіда як члена суспільства;

(б) індивідуального носія цих рис як вільного та відповідального суб'єкта свідомої вольової діяльності [2, с. 489].

Виходячи з вище сказаного, можна дійти висновку, що особа – це людина, яка являє собою і соціоприродну, і соціальну істоту, а це означає, що одиничний, окремий представник людського роду втілює в собі єдність індивіда і соціального, і біологічного. Заслугує на увагу точка зору І. Ф. Надольного, який стверджує: «Треба враховувати, що у процесі еволюції людини її біологічна природа більше збагачувалася соціальними компонентами. Тому точніше говорити про «соціально-біологічну» та соціальну природу людини» [3, с. 463]. Якщо ж говорити про психологічний аспект вивчення людини, то застосовується поняття «особистість». Людська особистість може бути визначена, як відносно стійка, динамічна, соціально і спадково зумовлена сукупність психофізіологічних, психологічних, моральних, суспільних, вольових якостей людини, свідомість та поступки якої характеризуються відповідним ступенем соціальної зрілості та виконанням певних соціальних ролей у суспільстві, а також прагненням проявити свою індивідуальність.

На жаль, у юридичній літературі досі нерідко спостерігається сплутування особи і особистості, що зумовлено двозначністю російського поняття «личность», яким позначається і особа, і особистість.

Наприклад, О. І. Остапенко зазначає: «...введення терміну «особистість порушника (делінквента) є необхідним для характеристики особи, яка вчинила адміністративний делікт, для виявлення і усунення причин та умов, що сприяють його вчиненню» [4, с. 99]. Сучасне законодавство України і правова теорія оперують термінами: «особистість порушника», «особа, винна у вчиненні правопорушення», «суб'єкт правопорушення», «особа злочинця».

Кримінолог А. Ф. Зелінський говорить, що неправильно визначати особу злочинця, лише констатуючи: «особа злочинця – це особа людини, яка вчинила злочин» [5, с. 54]. Далі автор пояснює: «про особу злочинця можна говорити лише стосовно людини, винної у злочинній діяльності, тобто яка вчинила систему умисних цілеспрямованих дій, передбачених кримінальним законом» [5, с. 55]. С. Д. Подлінев вказує, що під особистістю

правопорушника треба розуміти соціальне обличчя людини, яка вчинила злочин [6, с. 25]. Тобто бачимо, що в літературі оперують поняттям «особа правопорушника» у двох аспектах – особовому і особистісному.

Перший просто констатує, що особа правопорушника – це особа людини, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, яке заборонено законом, переступаючи загрозу юридичної відповідальності (наприклад, кримінальної). Представники іншого напрямку відзначають, що особа правопорушника – це багатогранне явище, яке містить цілий комплекс ознак, зв'язків, які характеризують особу, її духовний світ, який береться в розвитку та взаємодії із соціальними та індивідуальними умовами життя людини, яка вчинила правопорушення. Тобто йдеться про особистість, а не про особу.

У працях науковців у галузі теорії права, правова поведінка особи – це поведінка особи (діяння або бездіяльність) свідомовольового характеру, яка врегульована нормами права і тягне юридичні наслідки. Протиправна поведінка є її різновидом та характеризується як «...соціально шкідлива, яка суперечить нормам права» [7, с. 449]. В основі кожного вчинку людини лежать певні мотиви потреби та інтереси особи. В. М. Кудрявцев відзначає, що генезис правомірного вчинку може бути уявлений у вигляді такого ланцюга: «...потреби – інтереси – можливість – об'єкти – цілі – засоби – поступок – результат» [8, с. 162].

По-перше, на наш погляд, треба звернути увагу на потреби та інтереси правопорушників. Саме ці категорії значною мірою впливають на мотиваційну сферу у поведінці осіб, які вчиняють правопорушення. Під мотиваційною сферою розуміємо систему потреб, інтересів та установок особи. Найбільш детально поняття потреб розглядається у психології. В цій науці найбільш прийняте розуміння потреб, як «...відчуття людиною недовілику в чому-небудь, яке відображається у свідомості та викликає прагнення до його усунення» [9, с. 54]. Згідно з думкою А. Маслоу, провідного психолога в галузі дослідження проблем мотивації, існує піраміда потреб особи [10, с. 186].

Потреба відображається у свідомості людини як мотив її можливої поведінки. «Людські потреби та мотиви мають соціальний характер, вирішальна роль у їх виникненні належить соціальному середовищу, яке регулює формування та розвиток потреб» [9, с. 55]. Безпосереднє джерело дій людини, які спрямовані на задоволення потреб – це інтереси. Взаємовідносини потреб та інтересів є дуже складними. Усвідомлені потреби виступають у формі інтересів, а останні впливають на формування та виникнення нових потреб. Інтерес і потреби відображають одні й ті ж явища, процеси та зв'язки, але в різних аспектах.

Також важливу роль у деформаційних процесах прийняття рішення про вчинення правопорушення є недостатній рівень самоконтролю. Він включає в себе не тільки нормативні та ціннісні елементи, але також емоційну сферу та вольові якості людини. «...Навіть при деформації мотивів та інтересів гарний самоконтроль здатен зупинити небажані події» [8, с. 176]. Будь-яка поведінка людини є свідомим вольовим актом. Воля виявляється у свідомому регулюванні людиною своєї поведінки та діяльності, яке пов'язане із подоланням внутрішніх та зовнішніх перешкод. Вольовий акт завжди потрібний під час вибору цілі, прийняття рішення, виконання будь-якої дії. Усі вольові акти можуть бути простими і складними. Проста дія здійснюється без боротьби мотивів, а в складному вольовому діянні виділяють наступні етапи:

- 1) усвідомлення мети та прагнення досягти її;
- 2) усвідомлення можливостей досягнення мети;
- 3) поява мотивів, які приймають або відкидають ці можливості (в цій стадії засоби досягнення цілі зіставляються із системою цінностей, потреб людини);
- 4) боротьба мотивів та вибір;
- 5) прийняття однієї з можливостей як рішення;
- 6) здійснення прийнятого рішення;
- 7) подолання зовнішніх перешкод при досягненні мети.

О. І. Остапенко дійшов висновку, що в поведінці порушника як під час формування деліктних намірів, так і під час вчинення адміністративного проступку завжди діють два соціальних фактори: конкретна життєва ситуація, яка є підставою для делікту, і особистість з її антисуспільними якостями, що склалися під впливом соціального середовища [11, с. 26]. Тому, вивчаючи деліктну поведінку особи, необхідно враховувати такі обставини:

– конкретну життєву ситуацію, яка у взаємодії з особливостями порушника вплинула на вчинення адміністративного проступку;

– умови морального формування особистості порушника та їх нормалізація на індивідуальних та соціальних рівнях (в сім'ї, школі, колективі);

– соціально-психічні властивості особи-порушника.

Сутність зв'язків між явищами і процесами соціального середовища та індивідуальною поведінкою особи має характер взаємодії. Поєднуючись із цілеспрямованою і раціональною поведінкою, вони складаються у певні системи, взаємно впливаючи і обумовлюючи одна одну.

У науковій літературі ми зустрічаємо багато класифікацій правопорушників. Так, наприклад, О. І. Остапенко виділяє такі групи адміністративних правопорушників:

- ситуаційний тип;
- ситуаційно-деліктний тип;
- послідовно-деліктний тип [11, с. 28].

Залежно від характеру соціальної спрямованості, можна виділити такі групи осіб, які вчиняють адміністративні проступки:

- особи, які виявляють негативне ставлення до особи, честі, людської гідності, моралі. Найчастіше це особи, які вчиняють проступки проти громадського порядку: ст. 173 КУпАП «Дрібне хуліганство», ст. 178 КУпАП «Розпивання спиртних напоїв в громадських місцях та поява в громадських місцях в п'яному вигляді» та ін.;

- особи, які виявляють окреме, індивідуальне ставлення до різних соціальних установок та приписів, які передбачають адміністративну відповідальність за їх порушення. Це можуть бути особи, які порушили ст. 182 КУпАП «Порушення тиші у громадських місцях» та ін.;

- особи, які виявляють легковажне, безвідповідальне ставлення до соціальних цінностей і виконання своїх суспільних обов'язків. Наприклад, це обов'язки батьків щодо виховання дітей, і звідси може вчинитися проступок, передбачений ст. 180 КУпАП «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння».

Важливо пам'ятати, що місце особи, яка вчинила адміністративний проступок, в тій або іншій групі не є абсолютним. Оскільки особисті якості під впливом соціальних умов та взаємодії різноманітніших суб'єктивних характеристик можуть розвиватися як у позитивному, так і в негативному напрямку. Однак ця типологія корисна для проведення профілактичної роботи та виховного процесу серед правопорушників. Оскільки наведеним нами прикладам адміністративних проступків, які можуть вчинитися такими особами, можуть передувати більш дрібні правопорушення (аморальні проступки та ін.).

Адміністративних правопорушників можна розмежувати за такими критеріями:

- за соціально-демографічними ознаками: чоловіки, жінки, особи з вищою, середньою, середньо-спеціальною освітою, особи у віці до 20; 30; 40; 50; 60 років;

- за ознаками соціального положення та роду занять: робітники, службовці, учні, безробітні, пенсіонери, підприємці;

- за ознаками місця та тривалості мешкання: місто, сільська місцевість, постійний мешканець, мігрант.

- за ознаками про стан особи в момент вчинення адміністративного проступку: у стані алкогольного сп'яніння, в стані наркотичної збудженості.

Спираючись на вищезазначене, можна виділити ще такі типи адміністративних правопорушників:

1. Випадкові порушники, які вперше вчинили адміністративний проступок, який суперечить їх соціально-позитивній спрямованості, і які характеризуються позитивною поведінкою. Якщо ми згадаємо визначення адміністративного проступку, то як правило це ті порушники, які вчинили адміністративний проступок як правило з необережності.

2. Ситуаційні порушники, які вчинили адміністративний проступок під впливом негативної зовнішньої ситуації при загальній соціально-позитивній спрямованості особи. Це порушники, які вчинили адміністративний проступок як необережно, так і умисно.

3. Нестійкі порушники, які скоїли адміністративні проступки вперше, але які раніше допускали різні правопорушення та аморальні дії.

Злісні порушники, які скоювали адміністративні проступки неодноразово, незважаючи на вжиті заходи примусу або переконання. Це особи, які вчиняють адміністративні проступки, що містять кваліфікований склад (повторність, рецидив та ін.).

Підсумовуючи, зробимо висновок, що вчення про особу порушника з урахуванням особистісного підходу надає велику допомогу під час визначення профілактичних заходів щодо окремих видів проступків, які вживаються як соціальними, так і правоохоронними органами, а також дозволяє вдосконалювати законодавчу базу щодо профілактики адміністративних проступків як негативного соціального явища.

Список літератури: 1. Антонян Ю. М. Изучение личности преступника : учеб. пособие / Ю. М. Антонян. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – 79 с. 2. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с. 3. Філософія : навч. посіб. / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 1999. – 624 с. 4. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія / О. І. Остапенко. – Л., 1995. – 308 с. 5. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций / А. Ф. Зелинский. – Х. : Прапор, 1996. – 260 с. 6. Подлінев С. Д. Адміністративна деліктологія : навч.-метод. посіб. і навч. прогр. / С. Д. Подлінев. – О. : Юрид. літ., 1999. – 60 с. 7. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. пособие / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с. 8. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с. 9. Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. для вузов / В. Л. Васильев. – СПб. : Питер, 2000. – 613 с. 10. Столяренко Л. Д. Психология и педагогика в вопросах и ответах / Л. Д. Столяренко, С. И. Самыгин. – Ростов н/Д : Феникс, 2000. – 576 с. 11. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія : автореф дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / О. І. Остапенко ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1997. – 43 с.

Надійшла до редколегії 19.02.2010